

אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו... ויצא לבם ויחרדו איש אל אחיו לאמר מה זאת עשה אלקים לנו' –

השטות של האדם מעקמת דרכו, ואם הוא נכשל ואינו מצליח ואף נענש, הוא כועס על הקב"ה. הוא מאשים את ההשגחה על כשלונו – את עצמו אינו מאשים. נטיה היא בלב האדם לתלות אי-הצלחה, כשלון ועונש בהשגחה. ריקי מוח רחוקים מלחיות עם ההשגחה; אך אם מאחרים לאיזו נסיעה הם נזכרים מיד בהשגחה ותולים בה את האיחור – אין זה עולה על דעתם שהם התעצלו וגרמו את האיחור.

יש להבין: כאשר בני יעקב חזרו ממצרים, פתחו שקיהם ומצאו בהם את כספם, חרדו ואמרו מה זאת עשה אלקים לנו – במה נרמזו כאן ענין 'אולת אדם תסלף ועל ה' יזעף? במדרש לקח טוב (הפסיקתא ווטא) מבאר: אדם הקונה תבואה ומוסרים לו שק סגור, בודאי יפתח את השק לבדוק אם נתנו לו מה שהזמין. האחים לא עשו כך ורק בבואם הביתה פתחו שקיהם. אילו היו פותחים אותם מיד היו מוצאים את הכסף בתוכם והיו מחזירים אותו מיד. אם כן מה טעם לומר מה זאת עשה אלקים לנו, הלא הם לא נהגו כשורה! זהו הרמז ל'אולת אדם תסלף דרכו'; האולת שלהם היתה שלא פתחו שקיהם מיד.

מזה מוסר נפלא לאדם שהוא עושה איזו שגיאה, אפילו קטנה, והיא גורמת איזו אי-הצלחה, לבל יהיה 'מאמין' עקום לתלות כשלונו בהשגחה העליונה! והמבין והיודע לעשות חשבון נפשו ימצא תמיד שהוא עצמו אשם בכשלונותיו ולעולם לא יאשים את ההשגחה'.

(מתוך עלי שור ח"ב עמ' תרו)

דף י

'בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים'. סתם משנה כרבי מאיר שאמר (לעיל ה) רביעה ראשונה בשלשה במרחשון, וסובר שזמן שאלה הוא ברביעה ראשונה. ולא חש רבי מאיר לאחרונים שבעולי הרגלים, מאחר ורוב ישראל כבר הגיעו לבתיהם (עפ"י ר"ן ועוד. וע' חזון איש יח, חדושים ובאורים).

'רבן גמליאל אומר: בשבעה בו – ט"ו יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת' – אבל לאלו המתגוררים מעבר לפרת לא חששו; יש מפרשים מפני שבני בבל לא היו עולים לרגל (עפ"י פסקי התוס', וכ"כ התוס' בפסחים ג: שהשוהה בחו"ל פטור מן הראיה. וע"ע במובא ביוס"ד שם). ויש לומר טעם אחר, לפי שבחבל-ארץ רחוק זה, עונת הגשמים מאוחרת, והרי שם שואלים את הגשמים ששים יום לאחר התקופה כמבואר בגמרא הלכך שאלתם של בני ארץ ישראל אינה משפיעה עליהם כלל, ולכן כשבני א"י מתחילים לשאול – כבר שוהים בני גולה אלה במקום שעונת הגשמים לא החלה בו עדיין.

ומדברי רש"י שכתב 'קודם ביאת מים לנהר פרת' ולא כתב 'קודם ירידת גשמים', יש ללמוד הסבר אחר; החשש לא היה שמא ישבשו הגשמים את הדרכים, אלא כדי שנהר פרת לא יעלה על גדותיו בגלל הגשמים שבארץ ישראל [וכמו שאמרו בשבת סה: 'מטרא במערבא – סהדא רבה פרת'] ולא יוכלו בני הגולה לעבור את הפרת, לכך המתינו ולא שאלו את הגשמים עד שהאחרון שבישראל עבר את הנהר. ולפי זה משמע מרש"י דלא כהתוס' אלא אדרבה, בני הגולה שבעבר הנהר היו עולים לרגל, ודוקא להם חששו שהמתינו בא"י בשאלת הגשמים.

[ובזה מובנים גם דברי התוס' – יום טוב שחישב המרחק מירושלים ועד נהר פרת, ק"ן פרסאות – בדיוק מהלך ט"ו יום, שהרי מהלך אדם בינוני עשר פרסאות ליום. והרש"ש העיר הרי לא נותרו עד רדת הגשמים אלא י"ד יום, שהרי בשבעה במרחשון כבר שואלים את הגשמים. – אך לפי האמור אין זו טענה, כי בודאי עד שיגדל הנהר ויהווה מכשול יעבור יום נוסף] (עפ"י 'עיונים בדברי רז"ל ובלשונם' עמ' פג).

'אמר רבי אלעזר: הלכה כרבן גמליאל'. ודאי רבי אלעזר פסק הלכה לזמנו ולא בא לפסוק הלכתא למשיחא. ואף על פי שלאחר החורבן לכאורה לא שייך טעמו של רבן גמליאל, יש לומר כיון שהוקבע זמן זה לבני ארץ ישראל משום עולי רגלים, אף בכל מקום שיראים מהגשמים מפני הפירות שבשדה הצריכים ליבש (כמו שאמרו לעיל ד), מאחרים את השאלה עד שבעה במרחשון.

ואולם מסתימת דברי הרמב"ם והרי"ף משמע שגם כשאין מונחים פירות בשדה אין שואלים אלא בשבעה במרחשון ולא קודם לכן. וצריך לומר שנפסקה הלכה כרבן גמליאל גם לאחר החורבן 'לפי שהיו מתאספים בכל הסביבות ברגל לירושלים כמו שעושים גם היום, ומפני עולים הללו ראוי שנאחר השאלה' (עפ"י הר"ן. וע' סברה נוספת בשו"ת ישועות יעקב או"ח קיז).

ויש מהראשונים שכתבו שבזמן הזה שאין המקדש קיים שואלים בארץ ישראל מיד במוצאי יום טוב (ע' ריא"ז; ארחות חיים תפלה קט).

ונראה שאם שאל על הגשם בתפילה לאחר החג קודם שבעה במרחשון – אינו חוזר, מפני שבעצם הוא זמן גשמים, ואף על פי שכתב הר"ן שגם לאחר החורבן שייך טעם 'עולי רגלים', מ"מ בזמננו אין הדבר מפריע כל כך להולכי דרכים אם יתחיל לרדת גשם מקודם (עפ"י הליכות שלמה ח"א ה, יח).

ז' ובגולה עד ששים בתקופה. יש מי שצידד לפרש טעם לתאריך זה; לפי שבבל ושאר ארצות אינן צמאות לגשמים כמו ארץ ישראל, לפיכך קבעו להן זמן שאלה מאוחר יותר, זמן המקביל לזמן האחרון של רביעה ושל צפיה לגשמים, והרי ראש חדש כסלו, הוא הזמן שגוזרים תעניות על הציבור בארץ ישראל אם לא ירדו עד אז, ואמנם בחוצה לארץ ששם מונים אומות העולם לחמה, השאירו הדבר כפי עצם הענין שהגשמים והעתים הולכים אחר השמש, והרי ששים יום אחר תקופת תשרי הוא תחילת 'חדש כסלו' של חמה. [ורק בארץ ישראל ששם ישראל מונים ללבנה, קבעו זמני השאלה והתעניות לפי חדשי הלבנה, אף על פי שבעצם זמני הגשמים תלויים בתקופת החמה] (עפ"י עלה יונה עמ' כב).

– המנהג הוא שחשוב 'יום התקופה' נעשה לפי תקופת שמואל לא לפי תקופת רב אדא [וכן לענין ברכת החמה], ואף על פי שאינה מדויקת. ע' בחדושי אנשי שם כאן. וע"ע בענין זה במובא בברכות נט ובשו"ת אגרות משה ח"ד יז וה"ה ז.

ויום זה הוא כ"ב בנובמבר למנינם, ונתנו בו סימן: 'ב"ך יברך ישראל' (עפ"י חדושי אנשי שם, ובספר אמת ליעקב).

'הלכה כחנניה'. אף על פי שלא מצינו מי שחולק על חנניה, הוצרך שמואל לפסוק כמותו, שלא נאמר שרבן גמליאל במשנתנו שסתם ואמר שבעה במרחשון, כוונתו לכל מקום, בארץ ישראל ובגולה (עפ"י שו"ת הרא"ש ד, י; ראבי"ה תתמח. ויש שנקטו שאכן לתנא דמתניתין אף בגולה מתחילים בשבעה במרחשון. עפ"י אוצר הגאונים תשובה יז. מובא בהלכה ברורה).

'מאן יחידים אמר רב הונא רבנן'. משמע שכל תלמיד חכם [ששואלים אותו דבר הלכה בלימודו ואומר, כדלהלן] חייב בתענית זו. וכן נקטו הפוסקים (רש"ש. ותלמיד שלא הגיע למדה זו – רשאי להתענות אם ירצה אבל אינו חייב. ע' משנ"ב או"ח תקעה, א).

'ומפסיקין בראשי חדשים'. ומתי אתה מוצא שתחול התענית בראש חדש – כאשר חל י"ז במרחשון ביום שני, שאז מתחילים להתענות ביום שני הבא, בכ"ד, ושני בתרא יחול בראש חדש (אמת ליעקב).

(ע"ב) זבימים טובים הכתובין במגילת תענית'. ועתה שבטלה מגילת תענית, אין מפסיקים אלא **בחנוכה ובפורים** (רי"ף).

ונראה שהוא הדין בט"ו בשבט מפסיקים, שהרי דין ט"ו בשבט כחנוכה ופורים שאין גוזרים לכתחילה בתענית ציבור (או"ח תקעב, ג), ואם כן הוא הדין לענין הפסקה בתענית יחידים. והרי"ף שכתב רק חנוכה ופורים, כי הוא לא מדבר אלא על הכתוב במגילת תענית, ואין ט"ו בשבט בכלל.

'שכח ואכל ושתה אל יתראה בפני הצבור ואל ינהיג עידונין בעצמו'. רש"י מפרש שלא יאכל הרבה. וכתב המרדכי: אפילו בצנעה לא יאכל. ולהלכה נקטו הפוסקים שאפילו באמצע הסעודה יפסיק [בתענית ציבור] (או"ח תקסח, א). ויש מי שמפרש מה שמשמע בגמרא שאין איסור אלא להתנהג בעידון בפרהסיא, כי מדובר על ההולך ממקום שאין מתענים למקום שמתענים (כן צידד השפת-אמת להלן יא). ויש מי שמפרש 'אל ינהיג עידונין בעצמו' – לילך שמח ועלז ומתקשט כמו אדם שבע, אלא יהא נראה כאילו שרוי בתענית (מרומי שדה).

אל תרגזו בדרך – אמר רבי אלעזר: אמר להם יוסף לאחיו, אל תתעסקו בדבר הלכה'. ונקט לשון 'אל תרגזו' כי דרך העוסקים במלחמתה של תורה בעיון, שנראים רוגזים זה על זה לפי שעה (עפ"י בניהו).

'שני תלמידי חכמים שמהלכים בדרך ואין ביניהן דברי תורה ראויין לישרף'. אף שעוסק כל אחד מהם בתורה לעצמו, אם אין בין שניהם דברי תורה, שאינם נוחים זה לזה באהבה שלמה ביניהם, נענשים (עפ"י שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ ז"ל).

ומדוע מגיע עונש כזה על כך? ולמה דוקא שריפה? – יש לומר על פי מה שאמרו (בסוף תגינה) שת"ח כל גופם אש, וכן אמרו לעיל ת"ח דרתח אוריתא קמרתחא ליה. ומה מונע אש זו לשרפו – מידותיו התרומיות, נוחות סבלנות אהבה ורדיפת השלום. נמצא ת"ח שאין בו מדות אלו – מסוכן הוא מחמת האש שבקרב העלולה לכלותו.

'לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס בכי טוב...' 'לעולם' – גם כשהולך לדבר מצוה. ובין בימים העלולים לפגיעות כגון בין המצרים, בין בימים המסוגלים לנסים, באדר ובניסן (בן יהודיע). בתוס' (פסחים ד. ד"ה שנאמר) מבואר שת"ח רשאי לצאת יחידי בלילה לדבר מצוה, ששלוחי מצוה אינם ניוקים, ומשמע לכאורה אף בדרך מחוץ לעיר, ע"ש. ויש לחלק אם שכיה היוקא אם לאו (כמו שם ח).

ועוד יש לחלק בין מצוה חיובית כגון השכמתו למילה שכתבו התוס', ובין מצוה מן המובחר שלא נצטוה עליה. תדע, שהרי כתבו שם התוס' שהשכמת אברהם בבוקר בהפיכת סדום, אינה בכלל 'דבר מצוה' שיוצא עליו בלילה, והלא השכים להתפלל במקום הקבוע לו (כפי שלמדו מכתוב זה בברכות ו:). – אלא הואיל ולא נצטוה בדבר ויכול להתפלל במקום בטוח או לצאת ביום, אין לו לצאת בלילה. ויש לדחות הראיה על פי מה שכתבו התוס' ביומא (כח סע"א) שתפילתו על סדום אינה נחשבת 'דבר מצוה' מפני שלא היתה רצויה. ואולם הרמב"ן כתב שהקב"ה חפץ בתפילת אברהם על סדום ולכך הודיעו (ע' בזה בדרשות בית ישי לח הערה י, מהדורה תשס"ד).

'ככתבם וכלשונם'

'ארץ מצרים הויה ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה, והוא אחד מששים בכוש, וכוש אחד מששים בעולם ועולם אחד מששים בגן...' –

'... והוא על דרך שאמרו **עולם אחד מששים בגן**, והגן הוא המקום שהכין הש"י לפני אדם הראשון קודם החטא, ואחר שחטא נתגרש משם לעולם הזה, שהוא אחד מששים באותו מקום. וטעם הדבר בשיעור אחד מששים נראה דרצה לומר שיעור מורגש היותר פחות, דביטול האיסורים בששים, כשיש ששים פעמים כמותו, והוא אחד מששים ואחד – אין נרגש עוד, אבל אחד מששים עדיין נרגש, וכשאמרו אחד מששים רצו לומר כפי מה שכתבתי, לא מששים בדבר האחר כמוכן בפשיטות שהאחר ששים פעמים כמוהו ווכמו שהבין בתורת חיים ב"ב עג. והעיר גם כן מביטול איסורין ומפרש היפך מה שכתבתי ודרצה לומר שבטל לגמרי נגד האחר, וכמי שאינו. ע"ש. ולדעתי נראה על דרך הרמזו כמו שכתבתי, רק שאחד מששים בעצמותו יש בו מדבר האחר.

ובעולם יש אחד מששים בו מקדושת הגן, ונ"ט חלקים חול, לומר שיש בו קצת הרגש קדושה. ועל דרך זה גן אחד מששים בו מקדושת העדן. ועדן אחד מששים בגיהנם, כידוע שהוא בסוד הבינה, דמתמן דינין מתערין, ויש שם הרגש מה מדיני הגיהנם.

ועל דרך זה אפשר לפרש מה שאמרו **דמצרים אחד מששים בכוש**, וכן **כוש אחד מששים בעולם** – שכוש הוא גרוע מכל העולם, דעל כן לקה בעורו, ונאמר **הלא כבני כושים אתם לי וגו'**, ושמעתי דפרשה זו נאמרה על פגם הברית... ובכל מקום 'פה תואר' הוא על ההגדרה בעריות, וכמו שכתוב על יוסף, והשחרות – על ההיפך. והערלה נקראת על שם עכו"ם, דהחושך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' – שזהו שורש זוהמת הנחש בביאתו על חוה, ועל ידי פירש ממנה אדם הראשון והוליד רוחים שדים ולילין כמו שאמרו בעירובין (יה): אחר שנתגרש מגן, דשם 'לא יתבוששו' – שלא ידעו מרע וזוהמא כלל. ובעולם הזה יש הרגש מועט מאותה קדושה לישראל קדושים. וגם במקומות היותר פחותים יש איזה ניצוצין קדישין המחיים דלולא כן לא היה להם מציאות כידוע. ובכוש יש הרגש מועט אחד מששים מאותה מעט הקדושה המתפשטת בכל העולם כולו להחיות האומות. ובמצרים, שהיא 'ערות הארץ' וגרועה עוד יותר, הוא רק אחד מששים בכוש, דהניצוצות קדושות מועט ביותר. והגם דבגמרא הביאו זה לענין מדת הארץ – הא בהא תליא, דכפי התרחבות הניצוצות-קדושות כן הוא התפשטות מדת הארץ...'

(מתוך קדושת השבת ז, עמ' 55)

'טובעני ולא יובשני' –

'... אף שצריך האדם לגדרים וסייגים בעוד שלא השיג דברי תורה, אבל כשהשיג בשלימות אינו צריך לזה. **ולא מעבר לים** – היינו אין צריך להיות רחוק מכל חמדת עולם הזה שנקרא 'ים', כי ים מורה לתאוה, רק מתחילה אי אפשר לבוא לדברי תורה רק בפרישות גדול אבל אין זה עיקר כי עיקר הוא העשיה, וזה **בפיך ובלבבך לעשתו** – הוא העיקר, כמו שכתוב בתקונים **ועשה לי מטעמים כאשר אהבתי** – אילין פקודין דעשה.

וזה דאיתא בגמרא 'טובענא ולא יובשנא' – היינו שטוב להיות מוטבע מעט בתאוות ולא יהיה יבש לגמרי, וכדפרשנו על פסוק **תאות אדם חסדו'** (מתוך מי השלוח ח"א סו"פ נצבים).

זבגולה עד ששים בתקופה' –

הנה כמה קטעים מתוך שו"ת הרא"ש (ד,י) בענין זמני הזכרת ושאלת גשמים בארצות אשכנז:
 'יהי בשנת חמשת אלפים ושבעים ושלוש לבריאת עולם נעצרו הגשמים ולא המטיר כל החורף אלא מעט מזעיר ויקראו צום להתחנן לה' לתת מטר על פני האדמה. ויהי בליל ראשון של פסח אחרי תפלת ערבית ואדוני אבי הרא"ש היה יושב על פתח ביתו ואנחנו קצת מהחברים עומדין עליו מימינו ומשמאלו, ויאמר עתה היה טוב לעורר הדבר אשר מעולם תמהתי עליו, למה לא יזכירו וישאלו הגשם עד שבועות. ויענוהו קצת מהחברים טוב הוא שתודיע הדבר לזקנים, ויעשו כן וישר בעיניהם, וישלחו לחזן הכנסת להזכיר למחר הגשם ויעשו כן ויזכירו בני הכנסת הגדולה הי"ג מדות. ויהי קול כהזכירו והנה רעש מקצת החכמים אשר לא היה הדבר בעצתם ויוציאו קול לאמר שלא היה ראוי להזכירו, שסימן קללה הוא, ויתאפק אדוני אבי הרא"ש ולא דבר ביום ההוא מאומה עד ליל חולו של מועד, ויכתבו מגלת ספר לחזק דבריו, וזה תרפה:

על כי שמעתי כי יש תמהים על דברי, באתי לפרש מה שאמרתי שאין ראוי לפסוק מלהזכיר ולשאול עתה ביום טוב הראשון של פסח. ולא מן כדו אלא מכבר ימים רבים באשכנז נתרעמתי על שני דברים שראיתי שנהגים בימים הללו; האחד, שאין שואלים הגשמים כתיקון, ואף על גב דאמרינן בפרקא קמא דתענית תניא חנניא אומר ובגולה עד ס' יום לתקופה, ואמר רב הונא בר חייה אמר שמואל הלכה כחנניה, ואנן בכל מילתא אזלינן בתר חכמי בבל ועבדינן כוותייהו היכא דפליגי אהדדי חכמי בבל וחכמי א"י, דתלמוד בבל חשבינן עיקר – הני מילי בדבר איסור והיתר וחיוב ופטור טומאה וטהרה, אבל דבר התלוי בצורך השעה ואין בו שינוי לעבור על דברי תורה, ראוי לילך אחר השנים והמקומות והזמן, דבבל שוכנת על מים רבים ולא היו צריכין גשמים עד ס' לתקופה או היה זמן הזרע מאוחר בבל, אבל בארץ אשכנז שזמן הזרע הוא מחצי תשרי ואילך, הדבר ידוע שאם לא ירדו גשמים מיד אחר הזרע, שהוא מתקלקל, שהעופות והעכברים יאכלוהו כלו, למה לא נעשה כבני ארץ ישראל ששואלין הגשמים במרחשון כרבן גמליאל...

והמנהג השני שנהגין לפסוק מלשאול ולהזכיר ביום טוב הראשון של פסח. והדבר ידוע שבאשכנז עיקר קיום התבואה היא על ידי הגשמים שבין פסח לעצרת, והמשנה שאומרת שמפסיקין מיום טוב הראשון של פסח, לבני א"י נישנית כאשר הוכחתי, ולהם היה קציר שעורים בפסח וגם החטים כבר עמדו בקמותיהם ואינן צריכין אלא להתיבש ולהתבשל עד עצרת, ולכך הגשמים סימן קללה הם, אבל באשכנז שאי אפשר לתבואה להתקיים זולתי במטר שבין פסח לעצרת, סימן ברכה הוא להם ולמה לא נשאל ונזכיר עד עצרת...

כל אלו הדברים דנתי לפני רבותי באשכנז ולא היה אדם מערער לדברי אלא שאמרו, אין אנו צריכין לשנות המנהג באשכנז כי אין עצירת גשמים מצוי שם והרבה פעמים התבואה מתקלקלת מפני רוב הגשמים. כשיצאתי מאשכנז ועברתי דרך פרובינצא שמעתי במונפישליר שהיו מזכירים הגשמים בז' במרחשון וישר מאוד בעיני...!

וכ"כ בפסקיו כאן. וכן צידד הר"ן בסברא, שבמקומות הצריכים לגשמים שואלים משבעה במרחשון ואף קודם לכן, אך להלכה הסיק מדברי הר"ף והרמב"ם שאין חילוק בדבר. וכן שאר הפוסקים נקטו שלא כדעת הרא"ש [אלא שמדינות הצריכות למטר לאחר הפסח, שואלים ב'שומע תפלה'], ואולם בדיעבד אם שאל משבעה במרחשון במדינות הצריכות לגשם – אינו חוזר (ע' או"ח קי"ב). וע"ע במובא להלן יד – אודות מדינות שעונות הקיץ והחורף שבהן מהופכות מבארץ ישראל ומבבל.

מנהג חריג מצינו לאנשי עדן, כפי שכותב רבי שמואל בר"י בספרו נחלת יוסף (מובא במנהגי ישראל ח"ג עמ' עא):

מנהגנו אנחנו מאבותינו שאין אנו שואלין ברכת השנים בשמונה עשרה כתקנת משנה וגמרא, אלא ב'שומע תפלה' אומרים 'ותן טל ומטר' וכו', והטעם הוא שאנחנו יושבים בארץ שוחה הרים ורששים, לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון, ואבותינו הקדמונים נע"ג על הרוב יושבי צריפים הם כנודע, והגשמים בארץ ההיא סימן קלקול הוא והפילו מיעוטא, אם כן לא רצו אבותינו הראשונים לשאול בברכת השנים כלל, כי איך ישאל המטר בברכת שאלה ולבם מפחד על בתיהם ומשכנות מבטחיהם, ונמצא ח"ו כשקרנים בתפלותיהם... וכדי שלא להוציא עצמן מכלל ישראל ראו אבותינו השלומים לקבוע שאלת הגשמים ב'שומע תפלה', וכוונתם בזה להתפלל על שאר הארצות הצריכים למטר כדי לעורם בתפלתם דרך חסידות ואחוה...!

ואולם מנהג זה כבר נתבטל, כפי שכתב רבי יששכר תמר ('עלי תמר' – ירושלמי תענית, מובא במנהגי ישראל שם):
 'הנהגה נודעת מאת המופלג הר' יצחק בן הרב שלם שלום ז"ל, הרב בעדן, שבזמן האחרון בטלו המנהג הקדום והתחילו לשאול בברכת השנים, וטעמים ונימוקים עמם, מפני שעכשיו אנשי עדן אינם יושבי צריפים אלא יושבים בבתי אבן חזקים כמו בשאר ארצות. ונוסף לזה כי במרחק של שעות נסיעה במכונית גילו גיאולוגים אדמה פוריה שזורעים אותה ומצמיחה באופן שהגשם היום כבר אינו גורם נזק אלא מביא תועלת לארץ הסמוכה כל כך לעדן, ולפיכך מן הראוי שישאלו ברכת השנים כשאר ארצות...!'

דף יא

'שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם הן מעידין עליו שנאמר כי מלאכיו יצוה לך'. המשך הפסוק לשמך בכל דרכיך. שמירה זו מתפרשת לצדדים; אם האדם טוב ומעשיו ראויים – שומרים אותו המלאכים מכל רע, ואם לאו – שומרים ומפקחים על כל מעשיו כדי להעיד עליהם ולהגידם לבית דין הגדול (עפ"י אבודרהם סדר ברכות השחר).

בענין שני המלאכים המלווים את האדם – ע' בהרחבה בספר מגדים חדשים שבת קיט:

(ע"ב) 'ריש לקיש אמר נקרא חסיד שנאמר גמל נפשו איש חסד ועבר שארו אכזרי'. בפשטות משמע כפרש"י, שבדומה ל'נקרא חוטא' ול'נקרא קדוש' אומר ריש לקיש שהמתענה נקרא 'חסיד', אלא שאין מובן המשך הפסוק המובא בדרשתו, ועבר שארו אכזרי [ומפני זה כנראה דחקו התוס' (וכן ר"ח) לפרש שעל מי שאינו מתענה אמר ריש לקיש שנקרא 'חסיד']. ושמא מדבר בדלא מצי לצעורי נפשיה, הוא הנקרא 'עוכר שארו' (עפ"י מהרש"א; חדושים ובאורים).

'אין תענית צבור בבל אלא תשעה באב בלבד'. הראשונים כתבו (עפ"י רמב"ן וראב"ה. וע' בר"ן ה). בדפי הרי"ף (בהרחבה) בטעם הדבר, שכיון שאין נשיא לא חלה תורת 'תענית ציבור' בגזרתם לפי שהם כיחידים. ולפי זה מתפרש 'אין תענית ציבור בבל' לא רק משום שהגשמים שם מרובים (כדברי התוס') אלא משמיענו הלכה שבהו"ל אין ביד החכמים לקבוע תענית ציבור (עפ"י חדושים ובאורים).

טעם נוסף – ע' בראב"ד, מובא בר"ן. וע' בסמוך במובא מהגר"ד סולוביצ'ק הסבר נוסף, וע"ע בחדושי הנצי"ב כאן ולעיל י.

'יחיד שקיבל עליו תענית, אפילו אכל ושתה כל הלילה למחר הוא מתפלל תפלת תענית'. על שיטת הפוסקים והמנהגים השונים בענין אמירת 'עננו' בתפילת ערבית ושחרית – ע' במובא בשבת כד.

נחלקו הראשונים האם התענית מתחילה בעצם כבר מהלילה (עפ"י רי"ף רש"י ורמב"ן. וע' גם תרומת הדשן קמה קנז), אלא שאין איסור אכילה רק ביום [והרי לאחר שישן אסור באכילה אף בלילה, כדלהלן]. ולפי שיטה

- א. שני מיני חלאים נחשבים כדבר אחד (עפ"י פרי מגדים תקעו. ובמגדים חדשים (ברכות ו): תמך בדברי ממדרש איכה רבה א,נא).
- ב. יש מי שכתב שמותר לבקש רחמים על צרה נוספת שלא תבוא עליהם, ורק על צרות שכבר באו אמרו שאין להתפלל על שתיים (עפ"י פרי מגדים תקעו בבאור דברי המג"א סק"א. וע"ש במשנ"ב שהביא פירוש אחר למג"א). ויש שהקשו על כך מדברי המדרש (ע' יוסף תהלות לחיד"א, מזמור כו; מגדים חדשים ברכות ו:).
- ובערוך השלחן (שם כא) כתב: זה שבכמה סליחות ופיוטים מזכירים הרבה צרות ומבקשים עליהם – זהו דרך אגב אבל העיקר מתחננים על מה שגזרו התענית.
- ג. יש מי שחידש שבתפילת המנחה, להיותה מסוגלת מאד, אפשר לשאול על שני דברים (עפ"י בן יהודע ברכות ו: ואילו במגדים חדשים שם הקשה על כך).

ג. בימי רבי זירא גזרו גזרה, וגזרו שלא לישב בתענית – אמר להם רבי זירא: נקבל התענית על עצמנו, ולכשתיבטל הגזרה נישב בתענית, שהקבלה עצמה מועילה כתענית. כן למד מן הכתוב בדניאל.

ד. הנכנס למוד את גרנו אומר: יהי רצון מלפניך ה"א שתשלח ברכה במעשה ידינו. התחיל למוד אומר: ברוך השולח ברכה בכרי הזה. מדד ואחר כך בירך – הרי זו תפלת שוא, לפי שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי אלא בדבר הסמוי מן העין.

רש"י ועוד ראשונים כתבו שמברך בשם ומלכות, ככל שאר ברכות. ואולם למעשה כתבו כמה פוסקים שאין לברך בשם ומלכות, כי לדעת הרמב"ן אין מברך ברכה זו אלא הבא להפריש תרומות ומעשרות, שהוא מובטח בברכה מאת הקב"ה, אבל המודד גרנו שלא לצורך הפרשת תרומות ומעשרות – אינו מברך, הלכך כדי לחוש לדעה זו אין מברכים בשם ומלכות (ע' או"ה רל,ב).

דף ט

ח. באיזה דבר מותר לנסות להקב"ה?

אף על פי שבכל המצוות אסור לנסות להקב"ה, כמפורש בתורה – במעשר מותר כמו שנאמר ובחנוני נא בזאת...

- א. יש אומרים שאין הדברים אמורים אלא במעשר תבואה (עפ"י שערי תשובה לרבנו יונה. וע' גם בפתחי תשובה יו"ד רמז סק"ב). ויש אומרים שהוא הדין במעשר כספים (ע' רמ"א יו"ד רמז,ג).
- ב. אין התר לנסות אלא בשביל להתעשר, אך לא בשביל טובה אחרת, כגון לנסות אם יחיו בניו וכד' (עפ"י משנת חכמים, מובא בפתחי תשובה רמז סק"א. וע' גם בשבט הלוי ח"ה סוס"י קלא).

דף י

ט. א. מתי שואלים את הגשמים בגולה?

ב. ממתי מתענים על עצירת גשמים?

ג. מיהו 'יחיד' ומיהו 'תלמיד' לענין תענית ולענין הנהגות ת"ח? האם כל הרוצה לעשות עצמו 'יחיד' ו'תלמיד' רמח עושה?

- ד. מי שהיה מתענה על הצרה ועברה – האם מתענה ומשלים אם לא?
ה. ההולך ממקום שמתענים למקום שאין מתענים או להפך – כיצד הוא נוהג?
ו. שכח ואכל בתענית – מה יעשה?
ז. מהו אל תרגזו בדרך?

א. חנניה אומר: בגולה (לפי ששם מקום נמוך ואין צריכים מטר כל כך), אין שואלים עד ששים יום בתקופת תשרי. אמר רב הונא בר חייא אמר שמואל: הלכה כחנניה. יום ששים עצמו – רב אמר: דינו כלאחר ששים ושמואל אמר: כלפני ששים. אמר רב פפא: הלכה, יום ששים כלאחר ששים.

א. וכן הלכה, ודלא כסוגיא דלעיל שפרשו דברי רבי יוחנן ששואלים בבבל בשבעה במרחשון.
ב. דעת הרא"ש (בתשובה ד, י ובפסקיו סי' ד) שמדינות שהגשמים נצרכים שם במרחשון, דינם כארץ ישראל לשאול משבעה במרחשון. ויש חולקים על כך [אבל שואל ב'שומע תפלה']. ואולם בדיעבד אם הזכיר גשם באותן ארצות שנצרכים לגשמים, אין צריך לחזור (ע' או"ח קיז, ב; שו"ת רדב"ז שני אלפים נה).

ג. מדינות שהקיץ שלהם חל מהחג ועד הפסח והחורף מפסח ועד החג; בשו"ת שבט הלוי (ח"א כא וח"ג צא) הורה שבקיץ שלהם ודאי לא ישאלו גשמים כלל, ובחורף שלהם ישאלו – אלא שבוה (– בימי החורף שלהם) לא סמיכנא למעשה עד שייסכים עמי גאון מפורסם, אף שהדברים נראים בעיני פשוטים. אבל בשומע תפילה אכן יש מקום לשאול.
ואולם המנהג הרווח אצל האשכנזים במדינות אלו, לשאול ולהזכיר הכל כבארץ ישראל (וע' גם בחדושי הנצי"ב שאין לשאול בברכת השנים בזמן אחר).

ד. ההולך מא"י לחו"ל ולהפך; דנו האחרונים אם אומר כמנהג המקום שהוא שם, או שיצא ממנו [אם דעתו לחזור לשם תוך שנה]. (ע' משנ"ב קיז סק"ה. ובחדושים-ובאורים נקט כדברי האומרים שהכל תלוי במקום שהוא נמצא, וכתב שכמדומה שכן הורה החזו"א. והגרשו"א פסק שאם יצא מהארץ קודם ז' במרחשון שעדיין לא התחיל לשאול – לא ישאל בברכת השנים אלא בשומע תפילה. וע' יגדיל תורה מ).

ב. הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים – התחילו היחידים מתענים שלש תעניות, שני וחמישי ושני. [ומפסיקים בראשי חדשים ובימים טובים הכתובים במגילת תענית]. אוכלים ושותים משחשיכה, ומותרים במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשימיש המטה.

המשנה-ברורה (תקעה, ב) נקט שמתענים בי"ז [ובלבד שקיבל עליו התענית מבעוד יום], ויש אומרים רק לאחר שעבר יום י"ז מתענים (עפ"י גבורת ארי; חדושים ובאורים).

הגיע ראש חדש כסלו ולא ירדו גשמים – בית דין גוזרים שלש תעניות על הצבור, שני וחמישי ושני. אוכלים ושותים משחשיכה ומותרים במלאכה וברחיצה וכו'.

א. תעניות ציבור, אם התחילו להתענות אין מפסיקים אותם בראשי חדשים ובימים טובים (ע' להלן יח). ואף תענית יחיד, עתה שבטלה מגילת תענית אין מפסיקים אלא בחנוכה ובפורים (רי"ף).

ב. הר"ן כתב שלדעת רבי יוסי (ו) תענית יחידים אינה אלא בראש חדש, שאז הוא סוף זמן רביעה. וציידד שכן הלכה. ואולם הרמב"ם לא פסק כן.

ג. כתב הר"ן שבגולה אין מתענים אלא לאחר שיעברו כשיעור שלש רביעות באומד, אחר יום ששים לתקופה.

ג. 'יחידים' שאמרו לענין תענית – הם תלמידי-חכמים. ובבאור אמרו, איזהו 'יחיד' – כל שראוי למנותו פרנס על הצבור. (ובמקום אחר (שבת קיד) מבואר, כל ששואלים אותו דבר הלכה בכל מקום, ואפילו במסכת כלה, ויודע להשיב אעפ"י שאינו עוסק באותו ענין – ראוי למנותו פרנס על הציבור (עפ"י תוס').
איזהו 'תלמיד' – כל ששואלים אותו דבר הלכה בלימודו (- במסכת שלו. עפ"י תוס', ר"ח) ואומר, ואפילו במסכת כלה.

נחלקו תנאים האם כל אדם הרוצה לעשות עצמו 'יחיד' לענין תענית עושה, וזכור לטוב – לפי שאין שבה הוא לו אלא צער (רבי יוסי; רשב"ג), אם לאו (רבי מאיר; רבי שמעון בן אלעזר). ואולם התלמידים יחידים הם לענין תענית, כאמור.
לא כל הרוצה לעשות עצמו תלמיד (להתנהג כמוהו בחלוקו ובמטתו ולהתנאות בסודר של תלמידי חכמים ושאר דברים) – עושה, שלא כל הרוצה ליטול את השם יטול. (כן נקט רש"י לעיקר. ואולם התוס' מפרשים שהרוצה לעשות עצמו תלמיד עושה).

להלכה כתבו הפוסקים שכל תלמיד ששואלים אותו דבר הלכה בלימודו חייב בתענית יחידים. ותלמיד שלא הגיע למדה זו – רשאי להתענות אם ירצה. ושאר כל אדם אינו רשאי מפני שנראה כיוהרא (עפ"י או"ח תקעה, א).
ע"ע פריים נוספים בגדרי תלמיד חכם להלכות השונות – בשבת קיג'קיד.

ד. מי שהיה מתענה על הצרה ועברה, על החולה ונתרפא – הרי זה מתענה ומשלים (שאם לאו נראה כמתנה עם קונו).

- א. הראב"ד כתב שתענית גשמים שונה לענין זה, שאם ירדו גשמים הרי עברה הצרה לגמרי. ולדבריו הוא הדין כשהתפללו על החולה שיתרפא ומת. ואולם רש"י נקט שאין חילוק בדבר (וע' גם אור זרוע ח"ב תא; רא"ש).
- ומדברי הרמב"ם (תעניות א) נראה שרק ביחיד אמרו מתענה ומשלים, ובכל הצרות, אבל בתענית צבור אין מטריחים עליהם להשלים אם לא עבר חצות וכדלהלן יט. וכן נקט הרא"ש.
- ב. מלשון 'מתענה ומשלים' יש לדייק שלא זו בלבד שגומר תעניתו אלא משלים כל התעניות שקיבל עליו מתחילה (אמת ליעקב).
- ג. מי שנדר סך לצדקה כדי שיחיה בנו, ואחר כך נפטר הבן; כיון שלא התנה בפירושו שאם לא יחיה לא יתן – הרי זה חייב לשלם נדרו, כי כן דעתו של ישראל הנודר, לקיים המצוה שלא על מנת לקבל פרס, וגם אם לא ימלא הקב"ה מבוקשו עומד הנדר בעינו (כן פסק בשו"ת משיב דבר ח"ב מה, עפ"י דברי הרמ"א ביו"ד רכ).
- ד. אם הוברר שבשעת קבלת התענית כבר עברה הצרה או מת החולה וכד' – אין צריכים להתענות שהרי הוברר שקבלתם היתה בטעות. (עפ"י תרומת הדשן רפ).

ה. ההולך ממקום שאין מתענים למקום שמתענים – הרי זה מתענה עמהם.

- א. צריך להתענות עמהם גם אם דעתו לחזור לעירו – משום שצריך להשתתף עם הציבור בצרתם. ועל כן אפילו בצנעה אסור לו לאכול. ואף על פי שאכל באותו יום קודם שבא לעיר – משלים עמהם ואינו אוכל (מובא במשנ"ב תקעה, ב).

ב. אם יצא חוץ לתחום העיר – מותר לאכול הואיל ולא קבל עליו תענית נזוהו שאמרו 'מתענה עמהם'.¹ ואם בא לשם מבעוד יום, צריך לקבל עליו התענית, הלכך צריך להשלימה גם אם יצא חוץ לתחום (עפ"י שו"ע ורמ"א שם. ודעת הט"ז וכן צידד הא"ר שאפילו אם לא קיבל עליו בפירוש אלא שהיה בעיר בשעה שקבלו עליהם תענית – חלה עליו התענית אף שדעתו לחזור ואסור לאכול גם אם יצא מהעיר).

הלך ממקום שמתענים למקום שאין מתענים – הרי זה מתענה ומשלים.

אם קיבל עליו התענית – מתענה אפילו אין דעתו לחזור למקומו. (תוס' ועוד). ואם לא קיבל אבל היה בשעת קבלת התענית במקום שמתענים – אם דעתו לחזור למקומו צריך להתענות, אבל בלאו הכי לא חלה עליו גזירת הקהל שלו [מלבד בתענית שנקבעה על בני קהילתו משום גזרה שהיתה וכד', שאז אין צריך קבלת תענית ונותנים עליו חומרי מקום שיצא משם אם דעתו לחזור] (עפ"י פוסקים תקע"ד, א).

ו. שכח ואכל ושתה בתענית ציבור – אל יתראה בפני הצבור כשהוא שבע ומדושן ואל ינהיג עידונים בעצמו (שלא יאמר הואיל ואכלתי כל שהוא אוכל הרבה. רש"י).

א. אפילו שלא בפני אחרים לא יתעדן (מרדכי). וצריך להפסיק באותה סעודה מיד כשזוכר (פמ"ג), ואפילו לא קבל עליו התענית (מגן אברהם).

ב. בתענית יחיד; אם שכח ואכל כזית [והרא"ה כתב: ככותבת] או שתי כמלא לוגמיו, אם לא נדר להתענות יום מסוים [אף אם אמר בתפלת מנחה אתמול 'הריני בתענית למחר'] – איבד תעניתו והריהו אוכל והולך באותו יום וצריך לצום יום אחר. ואם קבע לו זמן – משלים תעניתו. ויש מחמירים שאפילו נדר יום מסוים, הגם שחייב להשלים תעניתו, יש להתענות יום אחר (עפ"י רי"ף מהירושלמי; שו"ע ורמ"א ומשנ"ב תקסח, א).

ז. אל תרגז בדרך – אמר רבי אלעזר: אמר להם יוסף לאחיו, אל תתעסקו בדבר הלכה שמא תרגזו עליכם הדרך (= תתעו). [ודוקא בדבר המצריך עיון אבל לגרום – צריך, וכדברי ר' אלעאי בר ברכיה: שני תלמידי חכמים שמהלכים בדרך ואין ביניהם דברי תורה – ראויים לישרף].
במתניתא תנא: אל תפסיעו פסיעה גסה [הנוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם], והכניסו חמה לעיר [כדברי רב יהודה אמר רב, לעולם יצא אדם בכי טוב וייכנס בכי טוב].
[הנהגה נוספת הובאה בסוגיא למהלך בדרך, שלא יאכל יותר משני רעבון, אם משום בני מעיים (וכן נקט רב פפא כטעם זה) אם משום חשש חסרון מזונות בדרך. ואמרו נפקותות בין הטעמים: א. מהלך בספינה – משום עיכול אין לחוש ומשום חסרון מזונות יש; ב. כשיש תחנות בדרך שמצויים בהן מזונות].

דף יא

- י. א. אלו הלכות והנהגות הובאו בסוגיא אודות השתתפות עם הציבור בצערם?
- ב. היושב בתענית – האם נקרא 'חוטא' או נקרא 'קדוש'?
- ג. האם ראוי לתלמידי חכמים לישב בתענית?
- ד. יחיד שקבל עליו תענית – האם רשאי לאכול בלילה, והאם מתפלל למחר תפילת תענית? ומה דינו כשלא בתעניתו במוצאי התענית?